

دوره سوم، شماره ۲، بهار ۱۳۹۵، صفحات ۱۲۷ تا ۱۳۷ http://ch.sbm.ac.ir	سلامت اجتماعی مجله مرکز تحقیقات عوامل اجتماعی موثر بر سلامت	مقاله اصیل
---	--	---------------

عوامل خطر ساز و محافظت کننده فردی، خانوادگی و اجتماعی گرایش به مصرف مواد در دانشجویان

مرتضی جهان شاه لو^۱، شهرام محمد خانی^{۲*}، حمید امیری^۳، آفاق فخاری^۴، سپیده حسینی^۵

۱. کارشناس ارشد روانشناسی بالینی، گروه روانشناسی بالینی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ساوه، ساوه، ایران

۲. دانشیار روانشناسی بالینی، گروه روانشناسی بالینی، دانشگاه خوارزمی تهران، تهران، ایران

۳. دانشجوی دکترای روانشناسی بالینی، گروه روانشناسی بالینی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران

۴. کارشناس ارشد روانشناسی بالینی، گروه روانشناسی بالینی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران

۵. کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی، گروه روانشناسی بالینی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

* نویسنده مسئول: شهرام محمدخانی، گروه روانشناسی بالینی، دانشگاه خوارزمی تهران، تهران، ایران

mohammadkhani@tmu.ac.ir

تاریخ پذیرش: فروردین ۱۳۹۵

تاریخ دریافت: بهمن ۱۳۹۴

نحوه استناد به این مقاله:

Jahanshahloo M, Mohammadkhani Sh, Amiri H, Fakhari A, Hoseini S. Personal, Familial, and Social Risk and Protective Factors of Tendency towards Substance Use among Students. *Community Health* 2016; 3(2): 127-37.

چکیده

زمینه و هدف: دانشجویان به عنوان یکی از گروه‌های آسیب‌پذیر از نظر گرایش به مصرف مواد در نظر گرفته می‌شوند. بر این اساس، هدف پژوهش حاضر تعیین نقش عوامل خطر ساز و محافظت کننده فردی، خانوادگی و اجتماعی در پیش‌بینی گرایش به این رفتارها در دانشجویان بود.

روش و مواد: این مطالعه به صورت توصیفی و همبستگی با مشارکت ۴۳۱ نفر از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی به روش نمونه‌گیری در دسترس انجام شد. داده‌ها با استفاده از پرسشنامه عوامل خطر ساز و محافظت کننده مصرف مواد و مقیاس خطرپذیری جوانان جمع‌آوری شد و استفاده از روش همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون چند متغیری گام به گام مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها: یافته‌ها حاکی از ارتباط معنادار بین عوامل فردی، نگرش نسبت به مواد و گرایش به مواد مخدر، ($P < 0/01$ و $r = 0/06$)، خانوادگی نگرش والدین نسبت به مواد و گرایش به سیگار، ($P < 0/05$ و $r = 0/2$) و اجتماعی، دسترسی پذیری ادراک شده و گرایش به الکل، ($P < 0/01$ و $r = 0/4$) با گرایش به مصرف مواد بود. علاوه بر این، نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیری گام به گام نیز نشان داد که عوامل فردی (نگرش نسبت به مواد، هیجان‌خواهی و تکانشگری)، اجتماعی (مصرف مواد توسط دوستان و دسترسی پذیری ادراک شده) و خانوادگی (نظارت خانواده و نگرش والدین نسبت به مواد) به ترتیب بهترین پیش‌بینی‌های گرایش به مصرف مواد در دانشجویان هستند.

نتیجه‌گیری: مطالعه نشان داد که تأثیر مجموعه‌ای از عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی بر گرایش به مصرف مواد در دانشجویان وجود دارد. بر این اساس، می‌توان با اجرای ابزارهای غربالگری مناسب، دانشجویان در معرض خطر را شناسایی کرد و برنامه‌های پیشگیرانه اولیه را در مورد آن‌ها به کار بست.

واژگان کلیدی: مصرف مواد، عوامل فردی، عوامل خانوادگی، عوامل اجتماعی

مقدمه

جوانان به انواع رفتارهای پرخطری نظیر مصرف سیگار، الکل و مواد مخدر شده و تأثیرات مخربی بر رفتار افراد در بزرگسالی خواهد داشت (۱).

دوران نوجوانی و اوایل جوانی با برخی تغییرات زیستی، روانی و اجتماعی همراه است که منجر به گرایش بیشتر

کمی به بررسی وضعیت دانشجویان در زمینه انواع این رفتارها و عوامل خطر ساز و محافظت کننده آن پرداخته‌اند و اکثر این مطالعات عمدتاً بر توصیف مصرف مواد تمرکز داشته‌اند. این در حالی است که پژوهش‌های صورت گرفته در جمعیت عمومی تمرکز زیادی بر عوامل سبب-شناختی مصرف مواد داشته‌اند و شناسایی این عوامل را مقدمه‌ای بر طراحی مداخلات پیشگیرانه دانسته‌اند. این پژوهش‌ها با ارائه مدل‌های مختلف به نقش شبکه پیچیده‌ای از عوامل دخیل در گرایش به مصرف مواد اشاره داشته‌اند که در این میان «مدل عوامل خطر ساز و محافظت کننده» با اشاره به مجموعه‌ای از عوامل مختلف در سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی توجه بسیاری را به خود معطوف کرده است (۶).

پژوهش‌های صورت گرفته نیز بر نقش عوامل مطرح شده در مدل فوق صحنه گذاشته‌اند. برای مثال، مطالعات نشان داده‌اند که عوامل فردی ارتباط بالایی با گرایش به مصرف مواد دارند. در واقع، مجموعه‌ای از عوامل فردی نظیر هیجان‌خواهی، تکانشگری و ناامیدی در تعامل با آسیب‌پذیری‌های روانشناختی از قبیل خود پنداره ضعیف، فقدان مهارت‌های اجتماعی، جرأت‌مندی و مهارت‌های خود کنترلی ضعیف منجر به گرایش به مصرف مواد می‌شوند (۷). علاوه بر این، همان طور که در مدل عوامل خطر ساز و محافظت کننده اشاره شد، عوامل خانوادگی نیز تأثیر بسزایی در گرایش جوانان به مصرف مواد دارند که از جمله مهم‌ترین این عوامل می‌توان به نظارت خانوادگی ضعیف، پیوند ضعیف با خانواده، تعارضات خانوادگی و نگرش مثبت والدین نسبت به مصرف مواد اشاره کرد (۸). در همین راستا، نتایج مطالعه White (۹) نشان داده است که نظارت خانوادگی بالا با مصرف کمتر مواد همراه است. به علاوه، پژوهش‌ها حاکی از آن هستند که مصرف اولیه و فعلی سیگار و مواد مخدر در افراد با خانواده‌های از هم-گسیخته، پیوندهای ضعیف خانوادگی و تعارضات خانواده در ارتباط است (۱۰). نتایج برخی دیگر از مطالعات نیز بر نقش نگرش والدین در گرایش جوانان به مصرف مواد تأکید داشته‌اند و نشان داده‌اند که نگرش والدین در آغاز و تداوم مصرف فرزندان تأثیرگذار است (۱۱).

در نهایت مطابق با مدل فوق، عوامل اجتماعی نیز تأثیر

دانشجویان یکی از آسیب‌پذیرترین گروه‌های جوان نسبت به مصرف مواد هستند. در واقع، دوران دانشجویی با تغییراتی اساسی در زندگی افراد همراه است که با توجه به استرس‌های خاص این دوره نظیر جدایی از خانواده، استقلال مالی، برقراری روابط جدید به ویژه با جنس مخالف، یادگیری عادت‌های درسی برای محیط تحصیلی جدید، اشتغال و ادامه تحصیل، تغییر ارزش‌ها و باورها، تفکر درباره آینده و پذیرش و تمرین استقلال باعث شده که دانشجویان به عنوان یکی از گروه‌های مستعد از نظر مصرف مواد در نظر گرفته می‌شوند که از این رفتارها به عنوان یک راهبرد مقابله‌ای ناکارآمد در جهت کاستن از میزان استرس‌های زندگی دانشجویی استفاده می‌کنند (۲). مطالعات همه‌گیرشناسی صورت گرفته نیز بر این ادعا صحنه گذاشته‌اند. برای مثال مطالعه انجام شده بر روی دانشجویان ۱۲ دانشگاه کشور نشان داده است که ۱۹٪ از دانشجویان مصرف سیگار و ۲۶٪ از آن‌ها مصرف یکی از مواد LSD، حشیش، تریاک، شیر، هروئین، الکل و آمفتامین را تجربه کرده بودند (۳). نتایج مطالعه‌ای دیگر بر روی ۵۲۳۱ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های سراسر کشور نیز نشان داده است که ۲۱٪ از دانشجویان مورد مطالعه مصرف سیگار، ۲۰٪ از آن‌ها دست کم یک بار مصرف نوشیدنی‌های الکلی و ۱۰٪ نیز حداقل یکبار، مصرف تریاک را تجربه کرده بودند. پس از تریاک نیز مصرف حشیش، شیر و سوخته بیش از سایر مواد گزارش شده بود (۴). در پژوهشی دیگر نیز که توسط دفتر مرکزی مشاوره وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بر روی بیش از ۴۴ هزار دانشجو در سال تحصیلی ۸۴-۱۳۸۳ انجام گرفت، نتایج نشان داد که تریاک (۳/۵۹٪)، الکل (۴/۱۹٪) و حشیش (۵/۵٪) بیشترین میزان مصرف را در دانشجویان دارا هستند (۵). صرف نظر از نتایج متفاوت این پژوهش‌ها که می‌تواند ناشی از تفاوت‌های روش‌شناختی آن‌ها باشد، در مجموع تمامی این مطالعات به شیوع بالای مصرف مواد در دانشجویان اشاره کرده‌اند که حاکی از جدی بودن این معضل در محیط‌های دانشگاهی می‌باشد.

علی‌رغم نتایج مطالعات فوق که نشان‌دهنده آسیب‌پذیری بالای دانشجویان نسبت به مصرف مواد هستند، مطالعات

دسترس و از بین دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی انتخاب شدند.

در این پژوهش از پرسشنامه عوامل خطر ساز و محافظت کننده مصرف مواد و مقیاس خطر پذیری جوانان استفاده شد. پرسشنامه عوامل خطر ساز و محافظت کننده مصرف مواد که بر اساس ابزارهای مشابه در زمینه سنجش عوامل خطر ساز و حفاظت کننده طراحی شده، یک ابزار ۸۶ سؤالی است که این سؤالات بر روی یک طیف لیکرت چهار درجه‌ای (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) نمره گذاری می‌شوند و عوامل مرتبط با مصرف سیگار، مواد مخدر و الکل را در سه حیطه فردی، خانوادگی و اجتماعی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. بررسی ویژگی‌های روانسنجی پرسشنامه عوامل خطر ساز و محافظت کننده مصرف مواد نشان داده است که این پرسشنامه از اعتبار (ضرایب اعتبار بین ۰/۷ تا ۰/۹ قرار دارند) و روایی سازه بالایی برخوردار است (۱۵).

مقیاس خطر پذیری جوانان نیز که با بررسی ابزارهای معتبر در حوزه خطر پذیری و با در نظر گرفتن شرایط فرهنگی ایران طراحی شده، یک مقیاس ۳۸ سؤالی است که آسیب پذیری جوانان را در مقابل مجموعه‌ای از رفتارهای پرخطر (برای مثال سیگار کشیدن، مصرف مواد مخدر و مصرف الکل) مورد ارزیابی قرار می‌دهد. نمره گذاری این مقیاس بر روی یک طیف لیکرت پنج درجه‌ای انجام می‌شود و بنابراین نمره کلی این مقیاس در دامنه صفر تا ۱۹۰ قرار می‌گیرد. بررسی خصوصیات روان‌سنجی این مقیاس نشان داده است که مقیاس حاضر از اعتبار بالایی برخوردار است (ضریب آلفای کرونباخ برای نمره کلی برابر با ۰/۹ و برای خرده‌مقیاس‌ها در دامنه ۰/۷ تا ۰/۹ قرار داشت) و می‌تواند آسیب پذیری جوانان ایرانی را نسبت به رفتارهای پرخطر به خوبی ارزیابی کند (۱۶).

جمع‌آوری داده‌ها در مدت چهار ماه و به صورت فردی انجام گرفت. به منظور جمع‌آوری داده‌ها، از دانشجویانی که برای شرکت در پژوهش رضایت داشتند خواسته می‌شد تا به سؤالات پژوهش که شامل فرم اطلاعات جمعیت‌شناختی و ابزارهای پژوهش بود پاسخ دهند. در ابتدا تمام ابزارهای پژوهش دستورالعمل مشخصی در

بسیاری بر گرایش جوانان به مصرف مواد دارند که از میان این عوامل، مصرف سیگار و مواد توسط دوستان، دسترسی پذیری ادراک شده و بی‌نظمی اجتماعی توجه بسیاری را به خود معطوف داشته‌اند. ادبیات پژوهشی موجود نیز نشان داده است که مصرف مواد توسط همسالان و دوستان و دسترسی آسان به مواد از مهم‌ترین عوامل خطر ساز و پیش‌بینی مصرف اولیه و تداوم مصرف در فرد هستند (۱۲ و ۱۳). بی‌نظمی اجتماعی نیز به عنوان یکی دیگر از عوامل خطر ساز، شامل فقدان انسجام اجتماعی، شرایط محل سکونت و وجود هنجارهای تسهیل کننده مصرف مواد است. در بی‌نظمی اجتماعی، هنجارها نفوذ خود را از دست می‌دهند و افراد دیگر احترامی برای اقتدارهای اجتماعی قائل نیستند. علاوه بر این، محیط‌های نابسامان نیز که با ویژگی‌هایی نظیر مواجهه با همسالان منحرف، وجود فعالیت‌ها و اعمال نامتعارف اجتماعی، مشاهده الگوهای رفتاری نامتعارف و دسترسی محدود به حمایت اجتماعی مشخص می‌شوند، زمینه را برای گرایش جوانان به رفتارهای پرخطری نظیر مصرف سیگار، الکل و مواد فراهم می‌کند (۱۴).

در مجموع همان گونه که از نتایج مطالعات فوق برمی‌آید، گرایش به مصرف مواد پدیده‌ای چندبعدی و متأثر از عوامل مختلفی است. با این حال، پژوهش‌های اندکی در خصوص ارتباط عوامل خطر ساز و محافظت کننده با گرایش به رفتارهای پرخطر صورت گرفته است و معدود مطالعات انجام شده نیز تنها به بررسی مجزای برخی از این عوامل اکتفا کرده‌اند. از سوی دیگر این مطالعات عمدتاً بر گروه‌های نوجوان تمرکز داشته‌اند و کمتر گروه‌های در معرض خطری نظیر دانشجویان را مورد مطالعه قرار داده‌اند. بنابراین با توجه به کمبود مطالعات داخلی صورت گرفته در این حوزه، هدف پژوهش حاضر شناسایی عوامل خطر ساز و محافظت کننده فردی، خانوادگی و اجتماعی مؤثر بر گرایش به مصرف مواد در دانشجویان بود.

روش و مواد

این مطالعه به صورت توصیفی و همبستگی انجام شد. مشارکت کنندگان شامل ۴۳۱ نفر از دانشجویان سنین ۱۸ تا ۳۰ سال بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری در

۱۶۷ (۳۸/۷٪) نفر را نیز دختران تشکیل می‌دادند. از نظر وضعیت تأهل نیز ۳۴۴ (۷۹/۸) نفر مجرد و ۸۷ (۲۰/۲٪) نفر نیز متأهل بودند.

بررسی میزان شیوع رفتارهای پرخطر در دانشجویان نشان داد که ۱۴۹ (۳۴/۶٪) نفر از شرکت‌کنندگان مصرف سیگار، ۱۲۸ (۲۹/۷٪) نفر مصرف الکل و ۷۹ (۱۸/۳٪) نفر مصرف مواد مخدر را در یک ماه اخیر گزارش کردند. به منظور بررسی ارتباط بین عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی با گرایش به مصرف سیگار، مواد مخدر و الکل در دانشجویان از همبستگی پیرسون استفاده شد که نتایج آن در جدول شماره ۱ ارائه شده است. همان طور که در این جدول مشاهده می‌شود، بین مجموعه‌ای از عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی با گرایش به مصرف سیگار، مواد مخدر و الکل در دانشجویان ارتباط معناداری وجود دارد.

خصوص چگونگی پاسخ‌دهی به آن‌ها وجود داشت. بنابراین، با ارائه توضیحات لازم در خصوص هدف پژوهش از شرکت‌کنندگان خواسته می‌شد تا پرسشنامه‌ها را تکمیل کنند. علاوه بر این با توجه به حساسیت دانشجویان نسبت به موضوع پژوهش، در خصوص محرمانه بودن اطلاعات جمع‌آوری شده به آنان اطمینان داده شد. در نهایت، داده‌های پژوهش با استفاده از روش همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون چندمتغیری گام به گام مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. لازم به ذکر است که پژوهش حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد در دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساوه می‌باشد.

یافته‌ها

میانگین (انحراف معیار) سنی مشارکت‌کنندگان ۲۱/۴ (۲/۹) سال و کم‌ترین و بیشترین سن به ترتیب ۱۸ و ۳۰ سال بود. از نظر جنسیت ۲۶۴ (۶۱/۳٪) نفر پسر و

جدول شماره ۱- رابطه بین عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی با گرایش به مصرف سیگار، مواد مخدر و الکل در دانشجویان

گرایش به سیگار	گرایش به مواد مخدر	گرایش به الکل		
**۰/۵	**۰/۶	۰/۱	نگرش نسبت به مواد	
*۰/۲	*۰/۲	۰/۱۲	نامیدی	
**۰/۴	**۰/۳	**۰/۴	هیجان‌خواهی	عوامل فردی
*۰/۱	۰/۱	**۰/۳	تکانشگری	
*۰/۱	*۰/۱	*۰/۱	حساسیت نسبت به اضطراب	
*۰/۲	*۰/۲	*۰/۱	تعارضات خانوادگی	
*۰/۲	**۰/۴	*۰/۲	نگرش والدین نسبت به مواد	عوامل خانوادگی
**۰/۳	**۰/۵	*-۰/۲	نظارت خانواده	
*۰/۲	*۰/۳	*۰/۲	بی‌نظمی محیط اجتماعی	
**۰/۴	**۰/۵	۰/۱	مصرف مواد توسط دوستان	عوامل اجتماعی
*۰/۲	**۰/۳	**۰/۴	دسترسی‌پذیری ادراک شده	

*P<۰/۰۵

**P<۰/۰۱

است که به تنهایی ۲۷/۳٪ از واریانس این رفتار را تبیین می‌کند. در گام‌های بعدی نیز هیجان‌خواهی، مصرف مواد توسط دوستان و نظارت خانواده پیش‌بینی‌کننده معنادار گرایش به مصرف سیگار در دانشجویان هستند که وارد معادله رگرسیون شده و در مجموع ۳۴/۵٪ از واریانس گرایش به مصرف سیگار را در دانشجویان تبیین می‌کند.

در ادامه، به منظور بررسی نقش عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی در پیش‌بینی گرایش به مصرف سیگار در دانشجویان از تحلیل رگرسیون چندمتغیری گام به گام استفاده شد. همان طور که نتایج ارائه شده در جدول شماره ۲ نشان می‌دهد در گام اول نگرش نسبت به مواد بهترین پیش‌بین گرایش به مصرف سیگار در دانشجویان

جدول شماره ۲- خلاصه مدل رگرسیون گام به گام عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی در پیش‌بینی گرایش به سیگار در دانشجویان

مدل	متغیر	R	R ²	F	B	Beta	T	P
۱	نگرش نسبت به مواد	۰/۵	۰/۳	۱۲۷/۹	۰/۹	۰/۵	۱۱/۳	۰/۰۰۰۱
۲	نگرش نسبت به مواد هیجان‌خواهی	۰/۶	۰/۳	۷۵	۰/۶	۰/۵	۹/۴	۰/۰۰۰۱
۳	نگرش نسبت به مواد هیجان‌خواهی	۰/۶	۰/۳	۷۷/۵	۰/۶	۰/۴	۷/۶	۰/۰۰۰۱
	مصرف مواد توسط دوستان				۰/۱	۰/۲	۲/۹	۰/۰۰۰۴
۴	نگرش نسبت به مواد هیجان‌خواهی	۰/۶	۰/۳	۵۴/۲	۰/۲	۰/۴	۷/۲	۰/۰۰۰۱
	مصرف مواد توسط دوستان				۰/۳	۰/۲	۴/۲	۰/۰۰۰۱
	نظارت خانواده				-۰/۴	-۰/۱	-۳/۲	۰/۰۰۰۱

جدول شماره ۳- خلاصه مدل رگرسیون گام به گام عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی در پیش‌بینی گرایش به

مواد مخدر در دانشجویان

مدل	متغیر	R	R ²	F	B	Beta	T	P
۱	نگرش نسبت به مواد	۰/۶۲	۰/۴	۲۰۸/۱	۱/۶	۰/۶	۱۴/۴	۰/۰۰۰۱
۲	نگرش نسبت به مواد مصرف مواد توسط دوستان	۰/۷	۰/۵	۱۲۹/۸	۰/۳	۰/۵	۱۰/۸	۰/۰۰۰۱
۳	نگرش نسبت به مواد مصرف مواد توسط دوستان نظارت خانواده	۰/۷	۰/۵	۷۷/۵	۰/۲	۰/۴	۸/۱	۰/۰۰۰۱
					-۰/۳	-۰/۲	-۴/۳	۰/۰۰۰۱
۴	نگرش نسبت به مواد مصرف مواد توسط دوستان نظارت خانواده	۰/۸	۰/۶	۶۹/۹	۰/۲	۰/۴	۷/۲	۰/۰۰۰۱
					-۰/۳	-۰/۲	-۴/۲	۰/۰۰۰۱
	نگرش والدین نسبت به مواد				۰/۵	۰/۱	۳/۳	۰/۰۰۰۱
۵	نگرش نسبت به مواد مصرف مواد توسط دوستان نظارت خانواده	۰/۸	۰/۶	۴۹/۲	۰/۲	۰/۳	۶/۱	۰/۰۰۰۱
					-۰/۳	-۰/۲	-۳/۹	۰/۰۰۰۱
	نگرش والدین نسبت به مواد هیجان‌خواهی				۰/۹	۰/۱	۲/۹	۰/۰۰۰۱
					۰/۹	۰/۶	۳/۱	۰/۰۰۰۱
۶	نگرش نسبت به مواد مصرف مواد توسط دوستان نظارت خانواده	۰/۸	۰/۶	۳۶/۵	۰/۴	۰/۳	۵/۲	۰/۰۰۰۱
					۰/۲	۰/۲	۳/۲	۰/۰۰۰۱
					-۰/۳	-۰/۲	-۳/۲	۰/۰۰۰۱
	نگرش والدین نسبت به مواد هیجان‌خواهی				۰/۴	۰/۱	۲/۳	۰/۰۰۰۱
					۰/۸	۰/۶	۲/۷	۰/۰۰۰۱
	دسترسی‌پذیری ادراک شده				۰/۷	۰/۵	۲/۴	۰/۰۰۰۱

جدول مشاهده می‌شود، در این جا نیز همانند گرایش به مصرف سیگار، نگرش نسبت به مواد بهترین پیش‌بین گرایش به مواد مخدر در دانشجویان است که ۳۸٪ از

در جدول شماره ۳ نقش عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی در پیش‌بینی گرایش به مصرف مواد مخدر در دانشجویان نشان داده شده است. همان طور که در این

در نهایت، در جدول شماره ۴ خلاصه مدل رگرسیون گام به گام پیش‌بینی گرایش به مصرف الکل در دانشجویان بر اساس عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی ارائه شده است. همان‌طور که در این جدول نشان داده شده، هیجان‌خواهی بهترین پیش‌بین گرایش به مصرف الکل در دانشجویان است که ۱۹/۵٪ از واریانس این رفتار را تبیین می‌کنند. به علاوه، در گام‌های بعدی دسترسی پذیری ادراک شده، تکانشگری و نظارت خانواده پیش‌بین‌های معنادار گرایش به مصرف الکل در دانشجویان بودند. در مجموع، متغیرهای ذکر شده در حدود ۳۲٪ از واریانس متغیر وابسته را تبیین می‌کردند.

واریانس متغیر وابسته را تبیین می‌کند. در گام‌های دوم و سوم نیز به ترتیب دو عامل مصرف مواد توسط دوستان و نظارت خانواده وارد معادله رگرسیون شده و قدرت پیش‌بینی معادله رگرسیون را تا ۵۳/۷٪ افزایش دادند. در نهایت، در سه گام آخر نیز نگرش والدین نسبت به مواد، هیجان‌خواهی و دسترسی‌پذیری ادراک شده پیش‌بین‌های معنادار گرایش به مصرف مواد مخدر در دانشجویان بودند. در مجموع، عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی ذکر شده پیش‌بین‌های خوبی برای گرایش به مصرف مواد مخدر در دانشجویان بودند و بیش از ۶۲٪ از واریانس این رفتار را تبیین می‌کردند.

جدول شماره ۴- خلاصه مدل رگرسیون گام به گام عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی در پیش‌بینی گرایش به مصرف الکل در دانشجویان

مدل	متغیر	R	R ²	F	B	Beta	T	P
۱	هیجان‌خواهی	۰/۴	۰/۲	۸۶/۷	۰/۹	۰/۵	۹/۳	۰/۰۰۰۱
۲	هیجان‌خواهی دسترسی‌پذیری ادراک شده	۰/۵	۰/۳	۶۴	۰/۷	۰/۳	۵/۹	۰/۰۰۰۱
۳	هیجان‌خواهی دسترسی‌پذیری ادراک شده تکانشگری	۰/۶	۰/۳	۵۰/۱	۰/۳	۰/۳	۵/۸	۰/۰۰۰۱
۴	هیجان‌خواهی دسترسی‌پذیری ادراک شده تکانشگری نظارت خانواده	۰/۶	۰/۳	۳۹/۵	۰/۸	۰/۲	۴/۱	۰/۰۰۰۱
					-۰/۲	-۰/۱	-۲/۴	۰/۰۱

بخش زیادی از گرایش جوانان به انجام رفتارهای پرخطری نظیر مصرف مواد را تبیین می‌کند (۱۷). در تبیین این یافته می‌توان از نظریه هیجان‌خواهی Zukerman (۱۸) استفاده کرد. مطابق با این نظریه، هیجان‌خواهی به مقدار انگیزتگی مورد نیاز دستگاه عصبی برای تحریک مربوط می‌شود. بر این اساس، افراد هیجان‌خواه تحریک بیرونی مداوم مغز را ترجیح می‌دهند و همواره در جستجوی راهی برای افزایش انگیزتگی از طریق تجارب هیجان‌انگیز هستند که مواد مخدر می‌تواند وسیله‌ای برای بالا بردن سریع انگیزتگی در این افراد باشد. علاوه بر این، همان‌گونه که Bancroft (۱۹) مطرح می‌کنند، هیجان‌خواهی از طرفی خطرپذیری در جهت کسب لذت را افزایش داده و از سوی دیگر باعث می‌شود

بحث

از آن جایی که دانشجویان از جمله گروه‌های آسیب‌پذیر نسبت به انجام رفتارهای پرخطر هستند، شناسایی عوامل مؤثر بر این رفتارها در آن‌ها از اهمیت بسزایی برخوردار است. بر این اساس، هدف از پژوهش حاضر بررسی نقش عوامل خطرناک و محافظت‌کننده فردی، خانوادگی و اجتماعی در پیش‌بینی گرایش به مصرف مواد در دانشجویان بود.

یافته‌های مطالعه حاضر حاکی از ارتباط بین عوامل فردی با گرایش به مصرف مواد و نقش عوامل هیجان‌خواهی، تکانشگری و نگرش نسبت به مواد در پیش‌بینی این رفتارها در دانشجویان بود. همسو با این یافته، مطالعات پیشین نیز نشان داده‌اند که هیجان‌خواهی

که افراد خطرات و پیامدهای منفی گرایش به رفتارهای پرخطری نظیر مصرف مواد را پایین تر از میزان واقعی آن ارزیابی کنند و در نتیجه گرایش بیشتری به این رفتارها داشته باشند. علاوه بر این، نتایج پژوهش حاضر نشان- دهنده نقش تکانشگری در پیش‌بینی گرایش به مصرف مواد در دانشجویان بود. همسو با این یافته، برخی از مطالعات نشان داده‌اند که بین گرایش افراد به انواع رفتارهای پرخطر و نمرات آن‌ها در مقیاس‌های تکانشگری و پرخاشگری ارتباط معناداری وجود دارد (۲۰). در تبیین این یافته می‌توان گفت که افراد دارای سطوح بالای تکانشگری در کنار آسیب‌های جسمانی با پیامدهای روانشناختی بلندمدتی نظیر مشکلات با همسالان و رفتارهای ضداجتماعی نیز مواجه هستند که زمینه را برای گرایش آن‌ها به مصرف مواد فراهم می‌کند. به علاوه، افراد تکانشگر در مواجهه با مشکلات خانوادگی و اجتماعی قادر به استفاده از راهبردهای سازگاران حل مساله نیستند و در این موقعیت‌ها معمولاً خشم و درماندگی بالایی احساس می‌کنند و به همین جهت برای کاستن از این هیجانات به رفتارهایی نظیر مصرف مواد روی می‌آورند (۲۱). در نهایت، نتایج این مطالعه مؤید نقش نگرش نسبت به مواد در گرایش دانشجویان به رفتارهای پرخطری نظیر مصرف سیگار و مواد مخدر بود. در همین راستا، مطالعات متعددی نیز نشان داده‌اند که این نگرش مثبت که به ویژه در اواخر دوره نوجوانی و اوایل جوانی و به واسطه ارتباط بیشتر با همسالان و نظارت کمتر والدین شکل می‌گیرد، احتمال انجام رفتارهای پرخطر را به شکل قابل توجهی در فرد افزایش می‌دهد (۲۲).

در بُعد عوامل خانوادگی، نتایج این مطالعه نشان داد که مؤلفه‌های نگرش والدین نسبت به مواد و نظارت خانواده بهترین پیش‌بین گرایش به مصرف مواد در دانشجویان هستند. همسو با این یافته، مطالعات نشان داده‌اند که نگرش مثبت والدین نسبت به رفتارهای پرخطر و جو عاطفی نامطلوب خانواده نقش بسزایی در گرایش جوانان به رفتارهای پرخطر دارند و در مقابل، عوامل محافظت-کننده‌ای نظیر نگرش منفی والدین نسبت به رفتارهای ناسالم، ارتباط مناسب والد-فرزندی و نظارت والدین مانع

از گرایش جوانان به این رفتارها می‌شوند (۲۳). در تبیین چگونگی تأثیر نگرش والدین نسبت به مواد بر گرایش فرزندان آن‌ها به این رفتار می‌توان به نظریه یادگیری اجتماعی-شناختی اشاره کرد. مطابق با این نظریه، فرزندان از طریق مشاهده و مدل‌سازی، راهبردهای مقابله با استرس را از والدین خود می‌آموزند (۲۴). این در حالی است که برخی از والدین برای مقابله با موقعیت‌های استرس‌زا از راهبردهای اجتنابی و ناکارآمدی نظیر مصرف سیگار، الکل و مواد مخدر استفاده می‌کنند و بنابراین نگرش مثبتی نسبت به این رفتارها دارند. در این شرایط، جوانان نیز این نگرش مثبت را از والدین خود می‌آموزند و همانند آن‌ها در مواجهه با موقعیت‌های استرس‌زا به مصرف مواد مخدر و الکل روی می‌آورند (۲۵). اگر چه الگوسازی و مدل قرار دادن والدین و نگرش آن‌ها نسبت به مصرف مواد تأثیر بسیاری در گرایش جوانان به این رفتار دارد، برخی از محققین بر این باورند که مدل‌سازی تنها مکانیزم تأثیر والدین بر گرایش جوانان به مصرف مواد نیست. در واقع، انجام رفتارهای پرخطری نظیر مصرف مواد مخدر و الکل توسط والدین می‌تواند با تأثیر منفی بر جایگاه نظارتی آن‌ها در خانواده منجر به گرایش فرزندان به رفتارهای پرخطر شود. به عبارتی، رفتارهای پرخطر والدین تأثیرات مخربی بر عملکرد آن‌ها در خانواده و میزان نظارت آن‌ها بر فرزندان دارد (۲۶). نظریات خانواده درمانی نیز بیان می‌کنند که ارتباط دوسویه‌ای بین کارکرد خانوادگی و فردی وجود دارد و آسیب‌های ناشی از رفتارهای پرخطری نظیر مصرف مواد توسط والدین علاوه بر خود آن‌ها، سایر اعضای خانواده و به طور خاص فرزندان را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. در این حالت، انسجام و ارتباطات کمتر و تعارضات خانوادگی بیشتری بین اعضای خانواده ایجاد شده و نقش‌های والدین در خانواده مختل می‌شود (۲۷)؛ در نهایت، از بین رفتن مرزهای خانوادگی و مختل شدن نقش نظارتی والدین زمینه را برای گرایش فرزندان به مصرف مواد فراهم می‌کند. در نهایت، نتایج این مطالعه در حوزه عوامل اجتماعی نشان‌دهنده نقش مؤلفه‌های مصرف مواد توسط دوستان و دسترسی‌پذیری ادراک شده در پیش‌بینی گرایش دانشجویان به مصرف مواد بود. در

نظریه چندین بعد، شامل عوامل فردی و بافت‌شناختی بر میزان گرایش به رفتارهای مشکل‌آفرینی نظیر مصرف الکل و مواد مخدر مؤثر هستند. بر اساس این نظریه‌ها، زندگی در محیط‌های اجتماعی نابسامان نه تنها دسترسی به مواد غیرقانونی و به تبع آن مصرف آن‌ها را افزایش می‌دهد، بلکه این محیط‌ها با عوامل و شاخصه‌های نامتعارفی همراه هستند به طور مثال ارتباط با همسالان منحرف، وجود اعمال اجتماعی ناپه‌نجا و مشاهده الگوهای رفتاری نامناسب که گرایش فرد را به سمت رفتارهای پرخطر تسهیل می‌کنند.

نتیجه‌گیری

یافته‌های مطالعه حاضر از چند جهت قابل توجه است. در درجه اول، یافته‌های این مطالعه مؤید شیوع بالای مصرف مواد در دانشجویان بود که همین امر لزوم توجه به این رفتارها و اتخاذ راهکارهایی برای پیشگیری از آن‌ها را گوشزد می‌کند. در درجه دوم، با توجه به نتایج این مطالعه می‌توان گفت که گرایش به مصرف مواد در دانشجویان پدیده‌ای چندبعدی است که متأثر از عوامل مختلفی در سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی می‌باشد و بنابراین در طراحی مداخلات پیشگیری از مصرف مواد در دانشجویان باید هر سه دسته این عوامل را مد نظر قرار داد. در نهایت، با توجه به ارتباط بین عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی و گرایش به مصرف مواد می‌توان با اجرای ابزارهای غربالگری مناسب، دانشجویان خطرپذیر را شناسایی و زمینه حضور آن‌ها را برنامه‌های پیشگیری اولیه فراهم کرد.

تشکر و قدردانی

این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی نویسنده اول در دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساوه در سال ۱۳۹۴ می‌باشد. نویسندگان مقاله از تمامی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی که با اختصاص وقت و مشارکت خود، در انجام این پژوهش همکاری داشتند، سپاسگزاری می‌نمایند.

تبیین ارتباط بین مصرف مواد توسط دوستان و گرایش دانشجویان به این رفتار می‌تواند به تفاوت‌های فردی اشاره کرد. شخصیت از جمله عوامل فردی است که در تعامل همسالان و مصرف مواد توسط فرد نقش بسزایی دارد. برای مثال، برخی از مطالعات نشان داده‌اند که در ارتباط بین مصرف مواد توسط دوستان و گرایش فرد به مصرف مواد، هیجان‌خواهی به عنوان یکی از ویژگی‌های شخصیتی نقشی واسطه‌ای ایفا می‌کند. به عبارت دیگر، افراد دارای سطوح بالای هیجان‌خواهی، دوستانی با ویژگی مشابه انتخاب می‌کنند و همین امر نیز گرایش آن‌ها را به رفتارهایی نظیر مصرف مواد تسهیل می‌کند (۲۸). از سوی دیگر، فرآیندهای اجتماعی شدن (یعنی تأثیر رفتار دوستان بر نگرش فرد و انجام رفتاری خاص به دلیل فشار همسالان) و انتخاب (یعنی انتخاب دوستان بر اساس تشابه در باورها، نگرش‌ها و رفتارها) نیز می‌توانند در ارتباط همسالان و مصرف مواد توسط فرد نقش داشته باشند (۲۹). بنابراین، دوستان مصرف‌کننده از یک سو دسترسی‌پذیری و فرصت مصرف مواد را افزایش می‌دهند و از سوی دیگر، مواجهه با همسالانی که باورها، نگرش‌ها و رفتارهای مثبتی در رابطه با مصرف مواد دارند، همانند محیطی مساعد عمل کرده و فرد را به سمت مصرف سوق می‌دهند. علاوه بر این، همان‌طور که نتایج پژوهش حاضر نشان داد، دسترسی‌پذیری ادراک شده نیز از دیگر عوامل اجتماعی مؤثر بر گرایش دانشجویان به مصرف مواد است. همسو با این یافته، مطالعات پیشین نیز نشان داده‌اند که بین دسترسی واقعی یا ادراک شده به مواد مخدر با مصرف مواد توسط نوجوانان ارتباط معناداری وجود دارد (۳۰). در واقع، میزان گرایش جوانان به رفتارهای پرخطری نظیر مصرف مواد مخدر و الکل در محله‌های نابسامانی که دسترسی آسانی به این مواد وجود دارد، بسیار بیشتر است. در توجیه تأثیر محیط اجتماعی بر افزایش ارتکاب رفتارهای پرخطر در جوانان می‌توان از مدل بوم‌شناسی اجتماعی (۳۱) استفاده کرد. در این دو

REFERENCES

- 1- Cyders MA, Flory K, Rainer S, Smith GT. The Role of Personality Dispositions to Risky Behavior in Predicting First-Year College Drinking. *Addict* 2009; 104 (2): 193-202.

- 2- Perry RP, Hladkyj S, Pekrun RH, Pelletier ST. Academic control and action control in the achievement of college students: a longitudinal field study. *J Educ Psychol* 2001; 93: 776-89.
- 3- Rezaei SA, Nabaee B, Razzaghi OM. Drug Use in higher Education Institutions. Tehran: Tehran University of Medical Sciences; 1999; 1-49. (Full Text in Persian)
- 4- Serajzadeh SH. Students, Substance Abuse, Family Background and Conditions. Tehran: Social and Cultural Planning Office of the Ministry of Science, Research, and Technology; 2004; 1-55. (Full Text in Persian)
- 5- Poursharifi H, Peyravi H, Taremian F, Zarani F, Vaghar M, Jaefari AK. Investigating Mental Health of the College Students in 2004. Tehran: Ministry of Science, Research, and Technology; 2005; 1-73. (Full Text in Persian)
- 6- Hawkins JD, Catalano RF, Arthur MW. Promoting Science-based Prevention in Communities. *Addict Behav* 2002; 27(6): 951-76.
- 7- Stefansson R, Hesse M. Personality Disorders in Substance Abusers: A Comparison of Patients Treated in A Prison Unit and Patients Treated in Inpatient Treatment. *Int J Ment Health Addict* 2008; 6: 402-406.
- 8- Center for Substance Abuse Prevention. Science-based Substance Abuse Prevention. Washington, DC: Substance Abuse and Mental Health Services Administration; 2001.
- 9- White HR, McMorris BJ, Catalano RF, Fleming CB, Haggerty KP, Abbott RD. Increases in Alcohol and Marijuana Use During the Transition Out of High School in to Emerging Adulthood: The Effects of Leaving home, Going to College, and High School Protective Factors. *J Stud Alcohol Drugs* 2006; 67(6): 810-22.
- 10- Rhondes T, Lily R, Fernandez C, Giorgino E, Kemmesis UE, Ossebaard HC. Risk Factors Associated with Drug Use: the Importance of Risk Environment. *Drugs Educ Prev Policy* 2003; 10: 303-20.
- 11- Caldwell RM, Silver NC, Strada M. Substance Abuse, Familial Factors, and Mental Health: Exploring Racial and Ethnic Group Differences Among African American, Caucasian, and Hispanic Juvenile Offenders. *Am J Fam Ther* 2010; 38: 310-21.
- 12- Deressa W, Azazh A. Substance Use and Its Predictors Among Undergraduate Medical Students of Addis Ababa University in Ethiopia. *BMC Pub Health* 2011; 11: 660-71.
- 13- Latimer W, Floyd LJ, Kariis T, Novotna G, Exnerova P, O'Brien M. Peer and Sibling Substance Use: Predictors of Substance Use Among Adolescents in Mexico. *Rev Panam Salud Publica* 2004; 15(4): 225-32.
- 14- Serajzadeh H, Feyzi I. Social factors Affecting Opium and Alcohol Use among Students. *J Soc Sci* 2007; 31: 81-102. (Full Text in Persian)
- 15- Mohammadkhani S. Development and Standardization of Risk and Protective Factors of Substance Use in Students. Terhan: United Nations Office on Drugs and Crime; 2004. (Full Text in Persian)
- 16- Zadeh Mohammadi A, Ahmadabadi Z, Panaghi L, Heydari M. Validity and Reliability of Iranian Youth Risk-Taking Scale. *J Psychol* 2011; 15(2): 129-46. (Full Text in Persian)
- 17- Azagh E, Ahmadi G, Azimi M, Fathi S. Investigate the Relationship Between Sensation Seeking and Addiction. *Int J Multidiscip Res* 2015; 4(2): 433-41. (Full Text in Persian)
- 18- Zukerman M. Sensation Seeking: Beyond the Optimum level of Arousal. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbau Associates; 1979.
- 19- Bancroft J, Janssen E, Strong D, Carnes L, Vukadinovic Z, Long JS. Sexual Risk-Taking in Gay Men: the Relevance of Sexual Arousability, Mood, and Sensation Seeking. *Arch Sex Behav* 2003; 32(6): 555-72.
- 20- Iannello P, Biassoni F, Nelli B, Zugno E, Colombo B. The Influence of Menstrual Cycle and Impulsivity on Risk-Taking Behavior. *Neuropsychol Trends* 2015; 7(17): 47-52.
- 21- Fives CJ, Kong G, Fuller JR, DiGiuseppe R. Anger, Aggression, and Irrational Beliefs in Adolescents. *Cognit Ther Res* 2011; 35(3): 199-208.
- 22- Botvin GJ. Preventing Alcohol and Tobacco Use Through Life Skills Training: Theory, Methods, and Empirical Findings. *Alcohol Res Health* 2000; 24(4): 250-57.
- 23- Beyers JM, Toumbourou JW, Catalano RF, Arthur MW, Hawkins JD. A Cross-national Comparison of Risk and Protective Factors for Adolescent Substance Use: The United States and Australia. *J Adolesc Health* 2004; 35: 3-16.
- 24- Bandura A. Social Foundations of Thought and Aaction: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall Inc; 1986.

-
- 25- Simons RL, Conger R, Whitbeck LB. A Multistage Social Learning Model of Influences of Family and Peers Upon Adolescent Substance Abuse. *J Drug Issues* 1988; 18: 293-15.
- 26- McLellan AT, Chalk M, Bartlett J. Outcomes Performance and Quality: What Is the Difference? *J Subst Abuse Treat* 2007; 32: 331-40.
- 27- Schafer G. Family Functioning in Families with Alcohol and Other Drug Addictions. *Soc Policy J N Z* 2011; 37: 1-17.
- 28- Bailey K. Drugs of Abuse: Prevention and Treatment. *Drug Alcohol Rev* 2011; 30(2) : 231-42.
- 29- Simons-Morton B. Social Influences on Adolescent Substance Use. *Health Behav* 2007; 31(6): 672-84.
- 30- Habibi M, Besharat MA, Bahrami-Ehsan H, Rostami R, Ferrer-Wreder L. Predicting Substance Use in Adolescents Based on Risk Indices and Individual Protective Preventing, Family, Peers and Location. *J Clin Psychol* 2012; 1(13): 43-55. (Full Text in Persian)
- 31- Kumpfer KL, Turner CW. The Social Ecology Model of Adolescent Substance Abuse: Implications for Prevention. *Int J Addict* 1990; 25(4): 435-63.

Original Article

Personal, Familial, and Social Risk and Protective Factors of Tendency towards Substance Use among Students**Morteza Jahanshahloo¹, Shahram Mohammadkhani^{2*}, Hamid Amiri³, Afagh Fakhari⁴, Sepideh Hoseini⁵**

1. Master of Clinical Psychology, Department of Clinical Psychology, Islamic Azad University of Saveh, Iran

2. Associate Professor of Psychology, Department of Clinical Psychology, Kharazmi University, Tehran, Iran

3. Ph.D. Student of Clinical Psychology, Department of Clinical Psychology, Faculty of Medicine, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran

4. Master of Clinical Psychology, Department of Clinical Psychology, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran

5. Master of Clinical Psychology, Department of Clinical Psychology, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran

***Corresponding Author:** Shahram Mohammadkhani, Department of Clinical Psychology, Faculty of Education and Psychology, Kharazmi University, Tehran, Iran

Email: mohammadkhani@tmu.ac.ir

How to cite this article:

Jahanshahloo M, Mohammadkhani Sh, Amiri H, Fakhari A, Hoseini S. Personal, Familial, and Social Risk and Protective Factors of Tendency towards Substance Use among Students. *Community Health* 2016; 3(2): 127-37.

Abstract

Background and Objective: University students are among vulnerable groups to tendency towards substance use. Accordingly, this study aimed to investigate the role of personal, familial, and social risk and protective factors in the prediction of tendency to this behavior among students.

Materials and Methods: This descriptive correlational study was carried out on 431 students of Shahid Beheshti University of Medical Sciences who were selected by convenience sampling. Data were collected by Risk and Protective Factors Inventory (RPMI) and Youth Risk Taking Scale (YRTS) and then, were analyzed by Pearson correlation method and stepwise multivariate regression.

Results: Data analysis using Pearson Correlation Coefficient showed significant relationships between personal (e.g. attitude towards substance use and tendency to drug use; $r=0.6$, $P<0.01$), familial (e.g. parent attitude towards substance and tendency towards smoking cigarettes; $r=0.2$, $P<0.05$), and social (e.g. perceived accessibility and tendency towards alcohol; $r=0.4$, $P<0.01$) factors with tendency to substance use. Moreover, the results of stepwise multivariate regression analysis indicated that personal factors (i.e. attitude towards substance use, sensation seeking, and impulsivity), social factors (i.e. friends' substance use and perceived accessibility), and familial factors (i.e. family monitoring and parents' attitude towards substance use) were the best predictors of tendency towards substance use in students, respectively.

Conclusion: In conclusion, current results indicated that a series of individual, familial, and social factors affect tendency towards substance use among students. Accordingly, identifying vulnerable students using suitable screening tests and providing them with primary prevention programs is of the utmost importance.

Keywords: Substance Use, Personal factors, Familial Factors, Social Factors